

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ГУМЕНЮК Вікторія Вікторівна

УДК 94(477.7):39(=1=89)]«1920/1930)(043.3)

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ЕТНОСПІЛЬНОТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(20-ТІ – ПЕРША ПОЛОВИНА 30-Х РР. ХХ СТ.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та археології слов'ян факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри історії та археології
слов'ян.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Марчук Василь Васильович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри політичних інститутів
та процесів;

кандидат історичних наук
Срібна Марія Андріївна,
Національний музей історії України,
провідний науковий співробітник відділу
історії незалежної України.

Захист відбудеться «27» грудня 2018 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «27» листопада 2018 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інтеграція України до Європейського Союзу, зважаючи на глобалізаційні виклики, вимагає врахування потреб населення різних регіонів країни з його етнічними та регіональними особливостями. Тому постає необхідність осмислення історичного минулого мешканців нашої країни на рівні повсякденності – специфічної сфери людської життєдіяльності. Адже у буденному житті відбувається соціалізація, формуються світоглядні уявлення, проходить процес утвердження системи морально-етичних цінностей.

Україна належить до держав із складною та багаторівневою етнічною структурою населення. Історичний розвиток етнічних меншин відзначався різноманітним форм та проявів. Міжетнічна взаємодія містила колізії національної, релігійної нетерпимості та спалахи ксенофобії. У цьому неоднозначному і часами драматичному соціальному контексті протягом століть формувалася етнонаціональний ландшафт Українського Півдня. Тому компаративне дослідження повсякденного життя сільського населення етноспільнот Півдня України 20-х – першої половини 30-х рр. ХХ ст. допомагає зрозуміти унікальний досвід соціокультурного розвитку багатонаціонального та поліконфесійного населення регіону в умовах більшовицької моделі соціалістичного суспільного експерименту.

Значимість проблеми обумовлена і тим, що вона й досі не була предметом спеціального дисертаційного дослідження й не знайшла відображення у формі монографічної наукової праці.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Дисертація є реалізацією наукового проекту «Дослідження проблем гуманітарних наук», що проводиться професорсько-викладацьким складом кафедр факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова. Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова 7 квітня 2015 року, протокол № 8.

Мета дослідження полягає у комплексному та поліаспектному аналізі повсякденного життя сільського населення етноспільнот Півдня України у контексті політичних, економічних і соціокультурних трансформацій 20-х – першої половини 30-х рр. ХХ ст.

З огляду на мету, визначено наступні **завдання**:

- висвітлити ступінь наукової розробки теми дослідження; розглянути та систематизувати джерельну базу проблеми; визначити теоретико-методологічні засади роботи;

- визначити вплив історико-політичних обставин, соціально-демографічної ситуації та мовного чинника на формування та організаційні канони повсякденного життя селянства національних меншин Степової України;

- охарактеризувати громаду і сім'ю як цивілізаційний простір у якому розгорталася повсякденне життя сільського населення етноспільнот;

- розкрити матеріально-побутову та виробничу сферу буденного життя селянства етноспільнот;

- з'ясувати санітарно-епідеміологічну ситуацію в південноукраїнському регіоні та рівень медичного обслуговування його полінаціонального населення;

- проаналізувати міжнаціональні відносини та відображену у суспільних настроях і діях етноспільнот соціальну рефлексію на трансформацію усталених форм побутових відносин на селі;

- у сенсі насадження радянських форм дозвілля окреслити способи організації селянством національних меншин відпочинку та дослідити особливості задоволення етноконфесійними громадами релігійних потреб в умовах боротьби влади з церквою;

- виробити практичні рекомендації щодо використання отриманих результатів для забезпечення етносоціального і культурного розвитку некорінних національностей незалежної України.

Об'єктом дослідження визначено сільське населення етноспільнот південноукраїнського регіону в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.

Предметом висвітлення обрано трансформації повсякденного життя селянства національних меншин Півдня України, які відбулися у період непу та на етапі становлення комуністичної тоталітарної системи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1920-х – першої половини 1930-х рр. Нижня межа обумовлена встановленням більшовицького режиму в Україні та початком політики коренізації. Верхня межа визначена серединою 1930-х рр., коли завершилося формування тоталітарної системи в УСРР та відбулося згорання заходів влади у напрямі сприяння розвитку національним меншинам республіки. З метою докладнішого висвітлення поставлених проблем здійснено екскурс до більш ранніх періодів історії етноспільнот України.

Географічні межі наукового пошуку охоплюють південну частину УСРР у кордонах 20-х – першої половини 30-х рр. ХХ ст. та обумовлюються територіями із компактним проживанням сільського населення етноспільнот, що здебільшого співпадали із розташуванням національних районів.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. На основі сучасних методологічних засад інтерпретації фактологічних даних висунуто та обґрунтовано авторську концепцію повсякденного життя сільського населення національних меншин Півдня України періоду 1920-х – першої половини 1930-х рр.

Уперше в українській історіографії:

- проведено цілісний аналіз стану дослідження повсякденного життя сільського населення етноспільнот південноукраїнського регіону в умовах радянської дійсності міжвоєнної доби, введено до наукового обігу нові пласти архівних джерел і документальних видань;

- розкрито основні стратегії реалізації життєво важливих потреб у житлі, одязі та їжі, визначено труднощі, які долало селянство етноспільнот Степової України на цьому шляху;

- з'ясовано незадовільний стан медичного обслуговування сільського населення національних меншин регіону та поширення у його середовищі низки

епідемічних захворювань, зумовлених порушенням правил гігієни;

- простежено вплив національної та переселенської політики радянської влади на формування побуту етнospільнот на селі;
- досліджено виробничу сільськогосподарську буденну активність етнospільнот;
- встановлено особливості трансформації настроїв і поведінки селянських мас національних меншин за умов наростання тоталітарних тенденцій у радянському суспільстві.

Набуло подальшого розвитку:

- розкриття особливостей задоволення радянською владою культурних потреб населення національних меншин у сфері сільського дозвілля та його наповнення ідеологічним змістом;
- з'ясування взаємозв'язків буденних життєвих практик етнospільнот з їх релігійним світоглядом, психологічними стереотипами поведінки в процесі змін у соціально-економічній та антирелігійній політиці більшовиків.

Уточнено:

- зміст понять і термінів, пов'язаних із особливостями повсякденного життя сільського населення національних меншин Півдня України.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його систематизований та критично проаналізований конкретно-історичний матеріал може стати в нагоді вітчизняним і зарубіжним науковцями під час написання підручників, монографій, статей, присвячених дослідженню буденності радянської доби, розробці нормативних та спеціальних курсів з історії повсякденного життя та національних меншин України. Положення і висновки проведеної наукової роботи можуть бути використані у викладацькій діяльності вищих навчальних закладів, краєзнавчій роботі, формуванні музейних композицій. Актуалізований історичний досвід може допомогти органам місцевого самоврядування та громадським організаціям гармонізувати державну політику у сфері організації побуту та дозвілля населення багатонаціональних регіонів України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації доповідалися та отримали схвалення на 5 міжнародних наукових конференціях, зокрема: II Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень» (Київ, 2017); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (Одеса, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (Київ, 2018); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку науки» (Київ, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Одеса, 2018).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 11 публікаціях. Серед них 6 статей розміщено у фахових виданнях МОН України, у тому числі у виданнях, що індексуються міжнародними науково-метричними базами даних, 5 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертаційного дослідження відповідає поставленій меті, зумовленій проблематиці та завданням дослідження. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, які поділяються на одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 251 сторінку (із них: 186 сторінок – основного тексту, 62 сторінки – список використаних джерел і літератури (564 позиції); 3 сторінки – додатки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; сформульовано мету та завдання дисертації; визначено об'єкт, предмет, хронологічні та територіально-географічні межі, наукову новизну; розкрито теоретико - практичне значення роботи; визначено форми апробації дослідження та структуру роботи.

У першому розділі «**Історіографія, джерела та теоретико-методологічні основи дослідження**» з'ясовано особливості дослідження проблеми на різних етапах розвитку історичної науки. Подано огляд джерел та їх оцінку з точки зору рівня достовірності вміщеної інформації. Визначено принципи та методи дослідження проблеми.

Враховуючи принципові відмінності в зображенні історії повсякденного життя етноспільнот південноукраїнського регіону 20-х – першої половини 30-х рр. ХХ ст., що залежали від різних методологічних підходів дослідження проблеми, огляд *історіографії* теми здійснено за такою схемою: 1) радянська історіографія; 2) наукові розвідки сучасних українських дослідників; 3) праці зарубіжних авторів.

Хронологічно першою історіографічною групою наукової літератури із досліджуваної проблеми є праці радянських авторів, які друкувалися впродовж міжвоєнного періоду та присвячувалися різним аспектам становища окремих національних меншин УСРР. Несумісні із більшовицькою ідеологією тенденції у житті німців-менонітів, що визначали повсякдення етноконфесійної спільноти намагалися виявити та затаврувати А. Клібанов та М. Кривохатський.¹ Я. Кантор, І. Лезман, Г. Черняхівський², які відобразили процес освоєння євреями-переселенцями просторів південної України. Привертають увагу сюжети, які відображають характер запозичення прибульцями сільськогосподарських технік місцевого населення, взаємини між членами новоутворених громад, описи колоністських поселень та житлових споруд. Традиційну культуру, особливості

¹ Клібанов А. Меннониты / А. Клібанов. – М., Л.: ОГИЗ – Московский рабочий, 1931. – 112 с.; Кривохатський М. Меноніти на Україні / М. Кривохатський. – Х.: Видавництво «Пролетарій», 1930. – 48 с.

² Кантор Я. Єврейське хліборобство на Україні / Я. Кантор. – Х., 1929. – 34 с.; Лезман І. Від Сейдеменухи до Калініндорф. П'ять років першого єврейського національного району / І. Лезман. – Х.: Пролетар, 1932. – 72 с.; Черняхівський Г. Шляхи єврейської бідноти до хліборобства / Г. Черняхівський. – Х.: Пролетар, 1930. – 48 с.

повсякденного спілкування національних меншин Півдня України досліджували Д. Дрінов, В. Жирмунський, Є. Рихлік, І. Соколов, С. Цветко.³

Друга половина 1930-х рр. позначена згортанням політики коренізації та репресіями за етнічною ознакою. Внаслідок цього праці, присвячені національним меншинам стали епізодичними, а ті, що все ж з'являлися, мали виразно ідеологічне спрямування.⁴

Наступний етап дослідження проблеми хронологічно охоплює 1940-і – середину 1980-х рр. На два десятиліття як предмет дослідження національні меншини, за невеликим виключенням, зникли із сторінок наукової літератури. Лише у 60 – 80-х рр. ХХ ст. вони знову стають об'єктом вивчення науковців, передусім етнографів. Здебільшого дослідників цікавив побут греків та болгар Приазов'я. Перетворення культурно-побутового характеру, які за ініціативи радянської влади розпочалися в доколгоспному та продовжилися в колективізованому селі стали об'єктом дослідження А. Єрмака та С. Кульчицького.

Після здобуття Україною незалежності значно активізувалися дослідження пов'язані з тематикою національних меншин України. Для розуміння умов формування повсякденного життя сільського населення етноспільнот видаються важливими наукові праці С. Білана, Ю. Котляра, С. Плахотнюка,⁵ які присвячені особливостям соціокультурного життя селянства України та деформації його побуту і традиційної культури в 20 – 30-і рр. ХХ ст.

Помітне значення мають колективні монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921 – 1928 рр.)» (Київ, 2009) та «Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя» (Київ, 2012).

У працях О. Данильченка, Н. Осташевої, В. Павленко, Б. Чирко⁶ та інших дослідників, присвячених етноспільнотам України, що почали з'являтися протягом 1990-х рр., неодмінно знаходила відображення проблематика побуту. Проте, в цих роботах аспектам повсякденного життя автори, як правило, не

³ Дрінов Д. Про мову болгарських колгоспників УСРР / Д. Дрінов // Мовознавство. – 1936. – № 8. – С. 87-88.; Жирмунський В. М. Итоги и задачи диалектологического и этнографического изучения немецкого населения СССР / В. М. Жирмунский // Советская этнография. – 1933. – № 2. – С. 84-112; Соколов И. И. О языке греков Мариупольского и Сталинского округов / И. И. Соколов // Язык и литература. – Л., 1930. – Т. VI. – С. 49-67.

⁴ Поляннер Г. Калініндорфські нариси / Г. Поляннер, Р. Балясна. – К., 1938. – 40 с.

⁵ Білан С. О. Трансформація життя українського селянства (1929-1939 рр.) / С. О. Білан. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2014. – 456 с.; Котляр Ю. В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) / Котляр Ю. В. – Одеса: ТОВ ВІД, 2004. – 354 с.; Плахотнюк С. С. Історичні аспекти дослідження культури українського села (20 – 30 рр. ХХ ст.) / С. С. Плахотнюк. – Вінниця: ТОВ «Видавництво-друкарня Діло», 2013. – 140 с.

⁶ Данильченко О. П. Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. ХХ ст. / О. П. Данильченко. – К., 1993. – 59 с.; Осташева Н. В. На переломе епох... Меннонитское общество Украины в 1914 – 1931 гг. / Н. В. Осташева. – М.: Готика, 1998. – 256 с.; Павленко В. Болгарська меншина в Україні (20-30-і рр. ХХ.) / Вікторія Павленко // Українська діаспора. – 1993. – № 4. – С. 131 – 150.; Чирко Б. В. Національні меншини в Україні / Б. В. Чирко. – К., 1995. – 178 с.

приділяли належної уваги, надаючи перевагу висвітленню економічного становища національних меншин.

Розпочинаючи з 2000-х рр. збільшилася кількість досліджень у яких розглядалося багатогранне життя національних меншин України міжвоєнного періоду. У цей час з історії українських євреїв з'явилися наукові студії В. Доценка, М. Зябко, А. Наймана, В. Орлянського.⁷ В. Івацький, І. Пономарьова, В. Томазов⁸ працювали над дослідженням історії греків України. Об'єктом наукового пошуку Л. Жавжарова⁹ стала історія українських болгар.

Історичні розвідки О. Акуніна та М. Козиревої¹⁰ присвячені міжнаціональним взаєминам на Півдні України. Окремі аспекти повсякденного життя національних меншин України відображені у працях дослідників громадських об'єднань М. Журби, Е. Левандовської та М. Срібної.¹¹ Релігійне життя етноспільнот радянської України 20-х рр. ХХ ст. стало об'єктом наукового пошуку М. Жолоба та Т. Стоян; дотичної проблематики стосуються історичні студії В. Марчука.¹²

⁷ Доценка В. О. Шестикутна зірка над полем: життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20 – 30-ті роки ХХ століття / В. О. Доценка. – К.: «МП Леся». – 2005. – 230 с.; Зябко М. Н. Быт и нравы в еврейской земледельческой колонии в 20-х годах ХХ в. / М. Н. Зябко // Єврейське населення Півдня України: історія і сучасність: тези до наукової конференції 27-28 жовтня 1994 р. – Запоріжжя, 1995. – С. 55-58.; Найман А. Я. История евреев Украины / А. Я. Найман. – К., 2002. – 496 с.; Орлянський В. С. Євреї України в 20 – 30-ті роки ХХ сторіччя: Соціально-політичний аспект / В. С. Орлянський. – Запоріжжя: ЗГТУ, 2000. – 240 с.

⁸ Івацький В. І. Греко-татари та греко-елліни: історія ідентифікацій / В. І. Івацький // Вісник Маріупольського державного університету: історія, політологія. – 2013. – Вип. 7-8. – С. 63-70.; Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець ХІІІ – початок ХХІ ст.). Історико-етнографічне дослідження. – К.: Реферат, 2006. – 283 с.; Томазов В. В. Греческие страницы украинской истории: популярное изложение / Валерий Томазов, Алексей Ясь; под ред. В. А. Смолия. – К.: Лыбидь, 2009. – 224 с.

⁹ Жавжаров Л. В. Из истории болгар Приазовья. – Мелитополь: ООО «Издательский дом МГТ», 2008. – 108 с.

¹⁰ Акунін О. С. Деякі аспекти адаптації євреїв на Миколаївщині в 20-х рр. ХХ ст. / О. С. Акунін // Історичні мідраші Північного Причорномор'я. – Миколаїв: Видавець Шамрай П. М., 2013. – Випуск II. – С. 5-9.; Козырева М. Э. Исторический опыт взаимоотношений еврейского и неметкого населения Николаевщины / М. Э. Козырева // 220 років разом. – Миколаїв: Видавець Шамрай П. М., 2012. – Випуск I. – С. 72-77.

¹¹ Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30 рр. ХХ ст.) / М. А. Журба. – К.: Науковий світ, 2002. – 456 с.; Срібна М. А. Червоний Хрест Південної України (кін. 30-х – поч. 40-х рр. ХХ ст.) / М. А. Срібна // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірник наукових праць ІІІ Міжнародної наукової конференції, присвяченої 70-й річниці героїчної оборони Одеси (15-16 квітня 2011 р.). – Одеса: ВМВ, 2011. – С. 141-145; Левандовська Е. Е. Роль комітетів незаможних селян у впровадженні радянської політики на селі / Е. Е. Левандовська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – XXXVII. – С. 118-123.

¹² Жолоб М. П. Національні релігійні громади України у системі конфесійних організацій (20-і роки ХХ ст.) / М. П. Жолоб // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К.: АПСВУ, 2013. – № 4 (64). – С. 76-83.; Стоян Т. А., Жолоб М. П., Неформальні релігійні громади польського, німецького та єврейського населення УСРР в 20-х роках ХХ ст. / Т. А. Стоян, М. П. Жолоб // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова.

Чи не найбільше уваги проблемам повсякденного життя національних меншин України міжвоєнної доби приділила Л. Якубова.¹³ Вчена проаналізувала практично всі складові буття етноспільнот, починаючи від форм організації громадського життя і закінчуючи сферою народної духовної культури.

Численні наукові дослідження присвячені базовим складовим повсякденного життя населення України у 20 – 30-х рр. ХХ ст. Серед них важливе місце посідає науковий доробок Ю. Глушко, Н. Земзюліної, В. Савченко та інших вчених, які займалися проблемами встановлення радянською владою гендерного паритету, розглядали процеси виховання дітей у сільських родинах, досліджували зміни в моді тощо.

Певні зусилля у напрямі розробки проблематики доклали вчені української діаспори: С. Єсельчик, П.-Р. Магочій, Й. Петровський-Штерн.¹⁴

Попри те, що закордонні історики безпосередньо не висвітлювали проблеми повсякдення національних меншин радянської України міжвоєнної доби, об'єктом наукового пошуку деяких фахівців-радянологів (С. Девіс, Н. Лебіна, Ш. Фицпатрік),¹⁵ стали соціокультурні процеси, які відбувалися в СРСР.

Дисертаційний проект забезпечено достатньою *джерельною базою*, яку становлять архівні та опубліковані документи і матеріали, періодичні видання, спогади, мемуари, подорожні нотатки.

Було опрацьовано фонди п'яти архівосховищ України – двох центральних і трьох регіональних.

Чимало документів зосереджено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. У фонді Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету (ф.1) містяться матеріали Комісії по соціалістичній перебудові побуту. У звітах комісії відображено підготовку жінок для роботи у сільському господарстві, культурно-побутове обслуговування колгоспів під час сільськогосподарських кампаній, стан громадського харчування, проведення оздоровчих акцій, розвиток кінофікації.

Серія № 6. Історичні науки: зб. наукових праць. – Випуск 10. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – С. 419-428; Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Василь Васильович Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.

¹³ Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу / Лариса Якубова. – К.: Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2011. – 338 с.

¹⁴ Єсельчик С. Історія України: становлення модерної нації / Сергій Єсельчик. – К.: Laugus, 2011. – 376 с.; Магочій П.-Р. Ілюстрована історія України / Павло-Роберт Магочій. – К.: Критика, 2012. – 448 с.; Магочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування / П.-Р. Магочій, Й. Петровський-Штерн. – Ужгород : Вид-во Валерія Падяка, 2018. – 340 с.

¹⁵ Девіс С. Мнение народа в сталинской России: терор, пропаганда и инакомыслие, 1934 – 1941 / С. Девіс. – М.: РОССПЭН, 2011. – 231 с.; Лебіна Н. Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю. / Наталия Лебіна. – М.: Новое литературное обозрение, 2015. – 488 с.; Фицпатрік Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Шейла Фицпатрік. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОСПЭН), 2001. – 422 с.

Значний масив історичного матеріалу знаходиться у фонді Центральної комісії у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК УРСР (ф. 413). Він базується на актах, звітах та висновках з обстеження національних районів та інших місцевостей південної України, де компактно проживали етноспільноти. У справах фонду зосереджені документи, які стосуються соціального, економічного та культурного становища національних меншин УСРР, задоволення освітніх потреб, проведення виборів до сілрад, створення судових камер та медичних установ, розбудови мережі закладів культури, що були покликані урізноманітнити дозвілля етноспільнот. Працівники ЦКНМ при ВУЦВК вивчали структуру громад національних меншин, їх побут, ставлення до заходів радянської влади, з'ясовували природу конфліктів на етнічному ґрунті, рівень соціального розшарування селянства етноспільнот, його політичні настрої та релігійну орієнтацію.

У справах фонду Народного комісаріату охорони здоров'я Української РСР (ф. 342) знаходяться відомості, які стосуються поширення інфекційних захворювань серед національних меншин, медичного обслуговування етноспільнот, заходів щодо поліпшення лікарської справи у національних районах. У матеріалах фонду науково-дослідної кафедри єврейської культури при Українській академії наук (ф. 3332) зафіксовано особливості повсякденного життя євреїв-хліборобів Півдня України.

Документи, що відображають наслідки впливу ідеології та політики більшовиків на повсякденне життя національних меншин південноукраїнського регіону зберігаються в фонді Центрального комітету Комуністичної партії України (ф.1, оп. 20) Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Високий рівень репрезентативності притаманний документам, що розміщуються у фондах регіональних архівосховищ архівів. У державних архівах Запорізької (ф. Р-3408), Миколаївської (ф. Р-118) та Одеської областей (ф. П-7, Р-969, Р-1374, Р-3865) зберігаються документи, які зображують релігійне життя національних меншин південноукраїнського регіону, опір віруючих заходам влади у напрямі атеїзації місцевого населення.

Вагоме місце серед використаних джерел посідають збірники матеріалів з'їздів, резолюцій комуністичної партії, урядових постанов, законів, розпоряджень, окремі інструкції, що упродовж міжвоєнного періоду визначали та регламентували характер повсякденного життя населення СРСР в цілому та національних меншин Півдня УСРР зокрема.¹⁶

Особливе значення мають збірники документів, присвячені окремим національним меншинам України, зокрема євреям та німцям.¹⁷

¹⁶ Етнонаціональна історія України в документах і матеріалах / Відп. ред. П.С. Сохань. – К., 1997. – Вип. 1. – 167 с.; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 1. – К., 1976. – 1007 с.

¹⁷ Еврейское население на Николаевщине: Сб. документов и материалов. – Николаев: Атолл, 2004. – 196 с.; Материалы к истории евреев Украины / Сост. Р.И. Гольдштейн. –

Важливим складником джерельної бази цього дослідження є матеріали таких центральних, республіканських періодичних видань та місцевих багатотиражок як «Радянське село», «Колбуд», «Безвірник», «Безбожник», «Соціалістична бронза», «Коммунист» (регіональна газета Одещини), «Коллективист», «Tribuna Radziecka», «Das Neue Dorf».

У дисертаційному дослідженні використано свідчення жителів Дніпропетровщини про довоєнне життя менонітів, спогади одеських та криворізьких євреїв, болгар Приазов'я.¹⁸

Заслугують на увагу репортажі присвячені побуту національних меншин, оформлені у вигляді подорожніх нотаток.¹⁹

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять принципи об'єктивності, історизму, системності та всебічності, що дозволило комплексно і ґрунтовно розкрити повсякденне життя сільського населення етноспільнот Півдня України у 1920-х – першій половині 1930-х рр.

Для досягнення поставленої мети, використовувалися загальнонаукові методи дослідження: аналізу, синтезу, індукції, дедукції та аналогії. Завдяки їх застосуванню вдалося виявити та опрацювати фактичний матеріал, що дозволив здійснити детальну реконструкцію повсякдення селянства національних меншин південноукраїнського регіону. Також авторка послуговувалася спеціально-історичними методами: проблемно-хронологічний та історико-типологічний методи дозволили простежити зміни у взаємодії між членами таких соціальних структур як сім'я та громада, виявити ставлення національних меншин до влади та її політичного курсу; історико-порівняльний метод застосовано для аналізу політики радянської влади з метою встановлення її впливу на побут окремих національних меншин; історико-генетичний метод надав можливість відтворити процес трансформації основних суспільних ідеалів, цінностей і норм поведінки етноспільнот, які визначали їх повсякденні дії.

Отже, проведений аналіз історіографії проблеми засвідчив, що серйозна наукова розробка теми як вітчизняними, так і зарубіжними вченими розпочалася лише в останні десятиріччя. Використання сучасних методів дослідження, залучення неопублікованих документів, виданих матеріалів, періодики та інших джерел дозволили розв'язати поставлені завдання та всебічно дослідити проблему.

Днепропетровск: Днипро, 1993. – 95 с. Німці в Україні 20 – 30-ті рр. ХХ ст. Збірник документів державних архівів України. – Київ, 1994. – 244 с.

¹⁸ Живи и помни... История менонитских колоний Екатеринославщины / С. И. Бобылева, А. И. Безносков, О. В. Безносова, И. В. Венгер, В. К. Клец, И. В. Толстых, Т. Л. Петрова: под редакцией профессора С. И. Бобылевой. – Днепропетровск, 2006. – 378 с.; Мармер М. И., Поддубная С. И. Неизвестное Криворожье: странички еврейской истории / М. И. Мармер, С. И. Поддубная. – Кривой Рог: Дионат (ФЛ-П Чернявский Д. А.), 2015. – 332 с.; Никитин В. И. Ожившая память поколений / В. И. Никитин. – Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2010. – 260 с.; Усна історія Степової України. – Запоріжжя: А. А. Тандем, 2009. – Т. 6. – 464 с.

¹⁹ Епштейн С. По еврейских колониях. Подорожні нотатки голови 1-ої Полтавської робітничої делегації для ознайомлення з єврейськими переселенськими колоніями. – Полтава, 1929. – 56 с.; Йогансен М. Подорожі філософа під кепом / Майк Йогансен. – К.: Темпора, 2016. – 448 с.

У другому розділі «Базові засади організації повсякденного життя селянства національних меншин Українського Півдня у 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.» розглянуто основні чинники формування повсякденного життя сільського населення етноспільнот південноукраїнського регіону та соціокультурний простір у якому відбувалося його протікання.

Розселення болгар, греків та німців на території південної України стало наслідком розв'язання проблеми освоєння цього степового регіону царським урядом Російської імперії в останній чверті ХVIII ст. У 1920-х рр. більшовики розпочали кампанію переселення збіднілих містечкових євреїв на Південь України задля їх залучення до хліборобства. У сільській місцевості регіону мешкало 340 тис. німців, 180 тис. євреїв, 90 тис. болгар та 80 тис. греків. У місцях компактного проживання етноспільнот радянська влада створювала національні райони, що було зумовлено не реальними потребами, а необхідністю в існуванні вузлових пунктів для реалізації директив Комуністичної партії. Особливістю соціальної структури сільського населення Півдня України було те, що тут мешкало менше бідноти ніж в інших регіонах та існував значний прошарок заможного селянства. Деякі етнічні громади регіону склалися з низки регіональних субкультурних груп, а тому їх члени спілкувалися на різних діалектах однієї мови, а то й взагалі розмовляли відмінними мовами. У поліетнічному середовищі Півдня України мова була важливим об'єднуючим чинником. Унаслідок того, що в межах багатьох південноукраїнських поселень мирно співіснували представники різних національностей, їм вдавалося швидко засвоювати мову сусідів.

Населення етноспільнот Півдня України переважно складало селянство, самоусвідомлення якого продовжувало базуватися на позначених традицією ідентифікаційних маркерах, характерних для аграрних, патріархальних суспільств – релігійній та обшинній тотожності. Громада була тим соціальним інститутом контролю, який протидіяв девіантній поведінці її членів з метою підтримки соціальної стабільності та збереження встановлених традицій та ритуалів. Сільську обшину продовжували цементувати рудименти кругової поруки. Кістяк громади становили заможні господарі, які були об'єктом одночасно захвату та заздрості жителів села. Майнове розшарування членів громад, що було пов'язане з обсягами землекористування, сприяло накопиченню між ними непорозумінь, які намагалися поглибити більшовики. Штучна трансформація устрою сільської громади із структури якої більшовицьким режимом був вилучений заможний прошарок селян зумовлювалася створенням колгоспної системи. Попри апатію, яку викликала у селян колгоспна праця, обшини національних меншин мусили адаптуватися до нових умов.

Родина для населення етноспільнот України була головною життєвою опорою. Шлюбна угода вважалася запорукою продовження роду та відтворення спільноти, а також мала важливе для ведення натурального господарства економічне підґрунтя. Її укладення пов'язувалося з виконанням циклу узвичаєних обрядів. Міжнаціональні шлюби були явищем рідкісним. Становище жінки та чоловіка в громадах національних меншин Півдня України було зумовлено

прийнятими в їх середовищі стереотипами поведінки, традиційними соціальними стандартами. З дитинства формувалися установки, які вважалися відповідними гендерним ролям. Якщо до кінця 1920-х рр. жінки займалися вихованням дітей та домашнім господарством, то після усупільнення землі неабиякої ваги набула проблема використання жіночої робочої сили у колгоспах. Намагаючись трансформувати усталені відносини, більшовики засуджували традиційні погляди у середині єврейської та грецької меншин на те, що жінкам не личить працювати у полі. Запроваджуючи рівноправність чоловіків і жінок, радянська влада залучала останніх до участі у сільських зборах, включала до активу громадських об'єднань. Однак цей процес був повільним. Так, з 3272 німецьких менонітів, які у 1925 році на території Херсонщини приймали участь у радянських виборах, лише 140 були жінками.

У більшості сільських родин переважало уявлення про потребу створення багатодітних сімей. Тому близько половини населення в аграрному середовищі національних меншин складало підростаюче покоління. Перевага надавалася народженню хлопчика, оскільки провідним репродуктивним мотивом був економічний фактор. Передача культурних ідеалів та соціальних норм молодшому поколінню відбувалася під час неформальних контактів дітей із дорослими, усного спілкування. Родинне виховання прищеплювало повагу до старших, працелюбство, релігійність. Розмивання ролі традиційної сім'ї у вихованні нового покоління й одержавлення усіх виховних і соціалізаційних процесів стало одним з принципів політики більшовиків. Прищепити дітям нові цінності мала школа. Однак, ще напередодні колективізації для багатьох селянських сімей етноспільнот шкільна освіта не була обов'язковим елементом дитячого виховання. Певним чином цьому сприяла невелика кількість шкільних закладів, але значний вплив мала і відсутність відповідних матеріальних умов.

Таким чином, Південь України внаслідок тривалого процесу його заселення став регіоном співжиття й активного взаємовпливу багатьох суттєво відмінних за соціокультурними ознаками народів. Громада виконувала роль базового соціального інституту та опікувалася охороною ідентичності етноспільнот. Вдаючись до заходів спрямованих на трансформацію уявлення про розподіл вікових і гендерних ролей в общині та родині, більшовики залучали жінок до громадського життя, притягували їх до виконання сільськогосподарських робіт, тоді як обов'язком дітей ставало навчання у радянській школі.

У третьому розділі **«Матеріальні чинники повсякдення сільського населення етноспільнот Півдня України (1920-ті – перша половина 1930-х рр.)»** досліджено помешкання, одяг, харчування, господарську діяльність селянства національних меншин регіону, санітарно-епідеміологічну ситуацію та медичне обслуговування у місцях його компактного розселення.

Помешкання та двір виконували роль своєрідного індикатора матеріального становища їх власника. На подвір'ї знаходилися споруди для худоби, домашньої птиці, схови для інвентарю та запасів харчування. Жителі німецьких поселень будували житлові споруди із каменю, ракушняка чи випаленої цегли, тоді як основним матеріалом для зведення помешкань у болгар та греків була глина.

Незважаючи на участь держави у питанні надання житла єврейським переселенцям, станом ще на 1929 рік колоністи Херсонської округи були забезпечені будинками лише на 76%, Запорізької і Маріупольської на 91%, а безгосподарність непривичаєної до сільськогосподарської праці частини представників етноспільноти виявлялася у його занедбаному стані. Зазвичай будинки німців мали більшу кількість кімнат ніж житла інших етноспільнот. Будинки греків були двокамерними, проте одна з кімнат не була житловою, а використовувалася лише у святкові дні. Неодмінною складовою традиційного інтер'єру, який склався у нащадків балканських переселенців, було глинобитне або дерев'яне підвищення, на якому спали чи влаштували прийом гостей. Незважаючи на те, що після колективізації збільшилася площа житлової забудовлі, а домобудівництво було уніфіковано, зuboжілі селяни вже не зводили добротні будинки, а вселялися до глиняних мазанок.

Процеси модернізації та інтернаціоналізації позначилися на повсякденному вбранні етноспільнот південноукраїнського регіону. У постійному використанні залишилися лише його окремі елементи. Вже напередодні приходу більшовиків до влади в Україні у побуті розпочав домінувати міський костюм, а національне вбрання одягали лише на час урочистих подій. Проте часто у зв'язку із скрутним матеріальним становищем селяни використовували взуття невідповідного розміру, поношений, зокрема військовий, та домотканий одяг, його замітники.

Харчування етноспільнот регіону відображало економічне становище сім'ї. У раціоні сільського населення національних меншин Півдня України переважала їжа рослинного походження. Перше місце у переліку продуктів харчування належало печеному хлібу. У кулінарному мистецтві кожної національної меншини стійко зберігалися ознаки етнічної специфіки. Незважаючи на це до німецької кухні потрапив український борщ і куліш, а до єврейської – голубці та деруни. Під час Голодомору 1932 – 1933 рр. люди вдавалися до вживання малопродатних заміників традиційної їжі – трав'яного супу, гризунів, гнилої городини, тощо. Після скоєного більшовиками лиха, низка структурних елементів харчування селян зазнала непоправних змін, що у свою чергу призвело до зникнення національної кухні.

Серед національних меншин Півдня України упродовж 1920-х рр. переважало дрібне індивідуальне господарство, у якому сім'я була основним виробничим осередком. Річний господарсько-виробничий цикл передбачав розподіл окремих видів робіт між чоловіком і жінкою з урахуванням відмінного трудового навантаження. Більша частина суто жіночих робіт виконувалась неперервно протягом року у межах садиби, чоловічі ж обов'язки були пов'язані з перебуванням за межами оселі. Головним заняттям етноспільнот Півдня України було хліборобство. Більшість поселень національних меншин знаходилося в зоні ризикованого землеробства, тому результати праці колоністів залежали від погодних умов, особливо кількості дощових днів. На додаток до сухого жаркого клімату Півдня України значна кількість поселень мала проблеми з водопостачанням, адже підземні ріки знаходилися надто глибоко, досить часто вода мала гіркувато-солонуватий присмак. Окрім вирощування злакових культур

євреї займалися виноградарством. Болгари спеціалізувалися на городництві. У середовищі національних меншин було поширене тваринництво: німці та євреї доглядали корів, а греки та болгари розвивали вівчарство. Ремесло обслуговувало побутові потреби сільського господарства багатоетнічного населення регіону. Майже у кожному селі були розвинені столярство, ткацтво, бондарство, виготовлення залізних виробів. У сільське господарство проникали засоби механізованого та хімічного обробітку землі. Характерною особливістю господарств національних меншин було те, що їх власники нерідко використовували найману робочу силу. Поведінка невдоволених колективізацією селян негативно вплинула на якість колгоспної праці. Довільно визначені за принципом розкладки хлібозаготівельні плани, широке застосування примусу та адміністративного свавілля у ставленні до хліборобів, низькі заготівельні ціни – все це викликало соціальну й господарську апатію серед колгоспників.

Жителі південноукраїнського регіону неодноразово ставали жертвами епідемій малярії, скарлатини та грипу. На 10 тисяч жителів німецьких районів, в залежності від місцевості та часу, припадало від 55 до 172 хворих на туберкульоз, грецьких – від 49 до 78 постраждалих від хвороби, болгарських – від 30 до 142 недужих. Смертність від цього захворювання у грецьких громадах Маріупольщини в 1924 році становила 22,4%, 23% у 1925 році та 25% у 1926 році від загальної кількості зареєстрованих летальних випадків в окрузі. У середині 1920-х рр. трахоною хворіло 28,6% німців, 26,7% греків, 20,5% болгар та 8,5% євреїв. Медичні заклади, які обслуговували населення національних меншин, були неоднорідними. У лікарнях бракувало місць для хворих, які потребували постійного догляду. Після проведення колективізації влада вдалася до розгортання кампаній з масової вакцинації населення, створення дезінфекційних заходів для боротьби з епідеміями, посилення догляду за громадським харчуванням.

Отже, завдяки збереженню традиційних методів господарювання сільське населення етноспільнот самостійно задовольняло власні потреби в їжі, одязі та житлі. Втручання держави в економічне життя села під час колективізації негативно позначилося на матеріальному становищі його мешканців, призвівши до зuboжіння селянства. Певне покращення відбулося лише в медичному обслуговуванні.

У четвертому розділі **«Трансформація духовної складової побуту селянства національних меншин південноукраїнського регіону в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.»** розглянуто зміни у суспільних настроях, форми дозвілля та релігійне життя сільського населення етноспільнот Степової України.

Суспільні настрої національних меншин Півдня України були тісно пов'язані із питаннями самоідентифікації та формувалися на основі специфічного уявлення про оточуючих, які поділялися на «своїх» і «чужих». Прояви ксенофобії у полінаціональному регіоні були спричинені суперечками, що виникали у сфері землекористування. Деструктивні антисемітські настрої загострювало масове переселення євреїв до регіону.

Неприхильне ставлення у жителів національного села (зокрема у німців) сформувалося відносно Комуністичної партії та Комітетів незаможних селян. Не дивлячись на те, що деякі етноспільноти, зокрема, греки, масово відвідували загальні селянські збори, участь у громадських організаціях сільських активістів була показовою. Питання, які обговорювали селяни на зібраннях, торкалися, головним чином, нагальних потреб економічного характеру. Загалом, попри успіхи політики коренізації, на загальнореспубліканському фоні у середовищі національних меншин помічалася порівняно невисока виборча активність. У 1927 році кількість грецького населення, яке взяло участь у радянських виборах ледь перевищило 50% від загальної кількості осіб з правами виборців. Тоді ж у Маріупольській окрузі на виборчі ділянки прийшло лише 54% німців, які мали право голосу. Важливим засобом радянської національних меншин була комуністична преса, яка друкувалася рідними для них мовами.

Усуспільнення землі викликало обурення населення насамперед старих єврейських та німецьких колоній, які знали ціну своєї праці та власного господарства, тому опір колективізації був найбільш відчутним саме серед цих етноспільнот регіону. Невдоволення заходами влади переростало у збройний опір. Населення національних районів не лише зривало господарсько-політичні кампанії, а й здійснювало замах на життя працівників державних установ. Активно захищати особисте майно та родину намагалися жінки. Основними ознаками морально-психологічної атмосфери в національному селі під час Голодомору, який мав упокорити невдоволене сталінською політикою населення України, були ворожнеча, страх і ненависть. Навіть після цієї трагедії залякані національні меншини все ж не намагалися приховати негативне ставлення до колгоспного життя.

Традиційні релігійні свята, які шанували етноспільноти, мали важливу консолідуючу роль. Німці, крім недільних днів, відзначали найважливіші християнські свята, євреї шанували суботу. Найпоширенішим святковим звичаєм у болгарському середовищі був «курбан», що мав турецьке походження, а у грецькому – «панайр». Упродовж 1920-х рр. ідеологічні структури формально не приймали участі в організації гулянь, але й не чинили опір їх проведенню. Одночасно більшовики прагнули замінити традиційні релігійні свята на політизовані світські радянські. Абсолютна першість у радянському календарі належала Дню пролетарської революції під час якого проводилися не лише мітинги та демонстрації, а й народні гуляння. З метою насадження комуністичної ідеології влада закликала селян проводити вільний від роботи час в сільбуді, де виступали із науковими чи політичними доповідями лектори, демонструвалися кінофільми, існували бібліотеки з літературою мовами національних меншин, співали хоріві колективи. Проте, залишені на забезпечення з фондів громадських об'єднань, багато сільбудів перебували в занедбаному стані.

Південь України був поліконфесійним регіоном, де співіснували іудеї, католики та протестанти. Віруючі були об'єднані в релігійні громади, які забезпечували передачу духовного досвіду наступним поколінням та сприяли непорушності традицій. Важливе значення для функціонування релігійної

громади мала культова споруда. Релігійні громади займалися благодійницькою діяльністю. Глибока релігійність німецького населення у поєднанні з потребою в постійній духовній опіці примушувала священнослужителів бути досить мобільними. Релігійне життя німців поживляло діяльність культурно-релігійних громадських об'єднань. У євреїв та німців регіону освіта і релігійне виховання були тісно пов'язані між собою. Більшовики змушені були рахуватися із наявністю релігійного чинника у сільських громадах національних меншин, що зумовлювало використання ними спершу опосередкованих методів антирелігійної роботи. З поглибленням колективізації, яку супроводжувало розформування зареєстрованих об'єднань віруючих та перепрофілювання культових споруд у відповідності до потреб соціалістичного культурного будівництва, релігійне життя етноспільнот перемістилося до селянських помешкань.

Таким чином, більшовицька влада на Півдні України проводила політику спрямовану на формування вигідної для себе суспільної думки, ідеологізацію дозвілля, знищення релігійного життя, позірне залучення селянства національних меншин до участі у політичному житті. Не зважаючи на впровадження радянських свят, діяльність сільбудів та поширення антирелігійної пропаганди, трансформація духовної складової селянського повсякдення проходила повільно.

У **висновках** узагальнено викладений матеріал та сформульовано основні результати дослідження, що виносяться на захист:

– Історія повсякденності нині є самостійним напрямом в історичній науці, що вдало розвивається і має чимало послідовників. Проте проблема повсякденного життя сільського населення етноспільнот Півдня України 20-х – першої половини 30-х рр. ХХ ст. у вітчизняній і зарубіжній історіографії перебуває на початковому етапі дослідження. Відібрані джерела, використання сучасного методологічного інструментарію уможливили цілісне й всебічне наукове опрацювання визначеної теми.

– Більшість сільського населення етноспільнот південноукраїнського регіону мешкало в межах національних районів, що були створені більшовиками з політичною метою – для регламентації повсякдення їх жителів шляхом виконання розпоряджень радянської влади. Зростання населення та існуюча серед селянства майнова диференціація не мали помітного впливу на побут етноспільнот. Мова, яка визначала комунікативні можливості мультикультурного населення Півдня України та була важливим консолідуючим чинником, відображала творення нової повсякденної дійсності.

– Громада була осередком повсякденного життя національних меншин. Вона, завдячуючи дії принципу кругової поруки, здійснювала вплив на кожного свого члена, займалася вихованням його в дусі відповідних традицій, забезпечувала йому здобуття матеріальних благ і створювала умови для реалізації духовних потреб. Сімейна повсякденність у національних меншин визначалася статево-віковою ієрархією з контролем глави сім'ї над усіма домочадцями і пріоритетом родинних запитів над індивідуальними інтересами. У патріархально-авторитарній системі внутрішньо-сімейних стосунків діти займали нижчий

щабель. Попри декларативне зрівняння соціального статусу чоловіка та жінки у якому більшовики надавали важливого значення трансформації змісту гендерної ролі останньої, жінка продовжувала виконувати традиційні для своєї статі родинні та господарські функції.

– Умови повсякденного життя сільського населення етноспільнот Півдня України залежали від матеріально-побутової культури. Специфічні зовнішні риси житла, його інтер'єр, особливості розташування господарських будівель на подвір'ї визначали існуючі традиції домобудівництва, фінансова спроможність господарів та економічні експерименти більшовиків. Модернізаційні процеси призвели до поширення серед етноспільнот вбрання фабричного виробництва. Проте скрутне матеріальне становище населення призвело до зношення одягу внаслідок довготривалого використання та викликало відновлення практики його пошиття із домотканими. Харчування національних меншин складалося переважно із продуктів власного виробництва. У період Голодомору брак їжі змушував голодуючих вживати сурогати. Головним видом виробничої діяльності було вирощування злакових культур. У колективізованому селі методи організації колгоспної праці сформували в етноспільнот байдуже ставлення до її результатів.

– Визначення незадовільного становища медичного обслуговування селянства, яке характеризувалося нестійкою організацією охорони здоров'я, браком лікарів і відсутністю медикаментів, засвідчило слабку захищеність національних меншин від інфекційних захворювань, що нерідко набували ознак епідемій (тиф, скарлатина, грип) і приводили до високої смертності, причому показники захворюваності на ці недуги у всіх етноспільнот майже не відрізнялися. Певним винятком було значне поширення серед німців трахоми, а серед грецьких жінок туберкульозу. До заходів спрямованих на покращення медичного забезпечення населення радянська влада вдалася лише після проведення колективізації.

– Мирні міжнаціональні відносини на Півдні України порушувало втручання більшовиків у життя етноспільнот. Каталізаторами майнових непорозумінь між різноетнічними громадами регіону стали численні перерозподіли земельних ділянок на користь селян-бідняків, до яких вдавалася радянська влада та державна акція масового переселення євреїв у Степову Україну з метою їх залучення до хліборобської праці. Унаслідок зміни усталеної форми земельної власності та знищення традиційного укладу селянського життя політизовані суспільні настрої етноспільнот набули виразного антирадянського спрямування, а тому ставали причинами збройного опору колективізаторам.

– З метою політико-ідеологічного виховання радянська влада намагалася надати дозвілля національних меншин організованих форм. Залучаючи їх до участі у відзначенні «пролетарських» свят та відвідування сільбудів більшовики переконували етноспільноти у важливості розбудови соціалістичної економіки. Духовне життя віруючих національних меншин регіону протікало в межах релігійних громад, у колективному користуванні яких перебували культові споруди, де й проводилися богослужіння. Релігійні переконання селянства

етноспільнот мала викоринити антирелігійна пропаганда. Під час колективізації влада вдалася до масової ліквідації об'єднань віруючих. Це стало причиною переміщення колективних форм релігійного життя національних меншин у домівки віруючих.

– Виходячи з отриманих результатів сформульовано кілька **практичних рекомендацій**: органам виконавчої влади України розробляти програми регулювання міжнаціональних відносин, що слугували б збереженню традиційної ідентичності етноспільнот та одночасно були спрямовані на виховання у їх представників громадянського патріотизму; здійснювати заходи у напрямі розвитку медичної інфраструктури, шкільної мережі, удосконалювати роботу культурних закладів етноспільнот України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ:

Статті в наукових фахових виданнях

1. Гуменюк В. В. Релігійне життя євреїв та німців південноукраїнського регіону в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. / В. В. Гуменюк // Вісник аграрної історії. – 2016. – № 16-17. – С. 105-111.

2. Гуменюк В. В. Повсякденна виробнича діяльність національних меншин сільської місцевості Півдня України (1920 – 1930-і рр.) / В. В. Гуменюк // Вісник аграрної історії. – 2016. – № 18. – С. 55-64.

3. Гуменюк В. В. Побутовий вимір міжнаціональних відносин у селах Півдня України (20 – 30-і рр. ХХ ст.) / В. В. Гуменюк // Вісник аграрної історії. – № 19-20. – 2017. – С. 97-101.

4. Гуменюк В. В. Політичні настрої селянства національних меншин Степової України (друга половина 1920-х рр.) / В. В. Гуменюк // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2017. – Випуск 123(8). – С. 42-44.

5. Гуменюк В. В. Житлово-побутові умови національних меншин Півдня України (1920 – 1930-і рр.) / В. В. Гуменюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2017. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 160-165.

6. Гуменюк В. В. Одяг міжвоєнної доби у повсякденному житті національних меншин Півдня України / В. В. Гуменюк // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2017. – Випуск 124(9). – С. 69-72.

Повнотекстові матеріали й тези наукових доповідей, що додатково відображають результати досліджень

7. Гуменюк В. В. Мова як засіб повсякденної комунікації у мультикультурному середовищі Півдня України (1920 – 1930-і рр.) / В. В. Гуменюк // Пріоритетні напрями наукових досліджень: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15-16 серпня 2017 року. – Київ: МЦНД, 2017. – С. 28-29.

8. Гуменюк В. В. Кіно у житті національних меншин українського Причорномор'я (1920-і – початок 1930-х рр.) / В. В. Гуменюк // Актуальні

проблеми гуманітарних та природничих наук. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25-26 серпня 2017 року. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 76-77.

9. Гуменюк В. В. Соціалізація дітей національних меншин Степової України (20 – 30-і рр. XX ст.) / В. В. Гуменюк // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 2-3 лютого 2018 року). – Київ: ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2018. – С. 6-8.

10. Гуменюк В. В. Санітарно-епідеміологічна ситуація та медичне обслуговування у середовищі національних меншин Півдня України (20 – 30-і рр. XX ст.) / В. В. Гуменюк // Сучасні тенденції розвитку науки (частина I): матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 17-18 березня 2018 року. – Київ: МЦНД, 2018. – С. 16-18.

11. Гуменюк В. В. Шлюбні відносини у повсякденному житті селянства національних меншин Степової України (20-і рр. XX ст.) / В. В. Гуменюк // Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13-14 квітня 2018 року). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2018. – С. 10-13.

АНОТАЦІЇ

Гуменюк В. В. Повсякденне життя сільського населення етноспільнот Півдня України (20-ті – перша половина 30-х рр. XX ст.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України (032 – історія та археологія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню проблеми повсякденного життя селянства етноспільнот Півдня України у 20-х – першій половині 30-х рр. XX ст. Проаналізовано вітчизняну та зарубіжну історіографію проблеми, виявлено стан джерельної бази роботи, охарактеризовано теоретико-методологічну основу. Визначено вплив історико-політичних обставин, соціально-демографічної ситуації та мовного чинника на формування повсякденного життя сільського населення національних меншин Степової України. Розглянуто повсякденний світ сільської громади і сім'ї, матеріально-побутову та виробничу сферу буденного життя. З'ясовано санітарно-епідеміологічний стан в регіоні та рівень медичного обслуговування його полінаціонального населення. Реконструйовано міжнаціональні відносини та ставлення етноспільнот до трансформації більшовиками усталених форм соціально-економічних відносин на селі. Окреслено способи організації національними меншинами дозвілля, досліджено їх релігійне життя.

Ключові слова: повсякденне життя, сільське населення, етноспільноти, Південь України, радянська влада, громада, сім'я, житло, одяг, їжа, суспільні настрої, дозвілля, релігійне життя.

Humeniuk V. V. Everyday life of the rural population of the Ukrainian South ethnical communities (20s – first half of the 30s of the XXth century) – The manuscript.

Dissertation on the Historical Sciences (Doctor of Philosophy). Degree in specialty 07.00.01 – History of Ukraine (032 – history and archeology). – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2018.

Scientific work is devoted to the complex and multidimensional analysis of the everyday life of the rural population of the Ukrainian South ethnical communities in the context of political, economic and sociocultural transformations of the 20s – early 30s of the XXth century.

It is established that in the result of a long process of settlement, South of Ukraine was a region of co-existence and active interference of many peoples who were significantly different from each other, and had a wide range of features of the economic life, culture and way of life inherent to each of them. It is found that the community that existed among all the national minorities of the South of Ukraine acted as the basic social institution in the village, as an important interaction unit between individuals and engaged in the identity protection of ethnical communities. In comparison with men attention is drawn to the gender role of the Bulgarian, Greek, Jewish and German women in traditional families and communities in rural settlements of Steppe Ukraine.

The problem of housing and living conditions of the rural population of ethnic communities of the South of Ukraine was covered. The extent and character of the use by men and women of traditional national attire. It was established that each ethnopolity had its own national cuisine, which was distinguished from others with the ways of cooking and ingredients. This material suggests that the everyday practice of management of national minorities, the rural areas of the South of Ukraine, which determined their production activity was mainly confined to the cultivation of the soil. The sanitary-epidemiological situation in the South of Ukraine and health care of the regional ethnic communities are covered.

It is revealed that inter-ethnic relations in the villages of the Steppe Ukraine were marked by the exacerbation of conflict situations on ethnic grounds. We have studied the factors that influenced the formation of negative attitudes of ethnic communities to the Soviet government. We disclosed the nature of the protest behavior of national minorities of the South Ukrainian region, which was a reaction to the imposition of Communist model of social and political life. The traditional Soviet forms of South Ukrainian peasantry leisure were reviewed. The peculiarities of the religious life of the national minorities peasantry of the South of Ukraine are explored.

Key words: everyday life, peasantry, national minorities, South of Ukraine, Soviet government, community, family, housing, clothes, food, leisure, public sentiment, religion life.

Гуменюк В. В. Повседневная жизнь сельского населения национальных меньшинств Юга Украины (20-е – первая половина 30-х гг. XX в.) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.01 – история Украины (032 – история и археология). – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2018.

Диссертация посвящена комплексному исследованию проблемы повседневной жизни крестьянства национальных меньшинств Юга Украины в 20-х – первой половине 30-х гг. XX в. Анализируется отечественная и зарубежная историография проблемы, определено состояние источниковой базы работы, раскрыто теоретико-методологическую основу исследования. Определено влияние историко-политических обстоятельств, социально-демографической ситуации и языкового фактора на формирование повседневной жизни сельского населения национальных меньшинств Степной Украины. Рассмотрено повседневный мир сельской общины и семьи, материально-бытовую и производственную сферу повседневной жизни. Выяснено санитарно-эпидемиологическое состояние в регионе и уровень медицинского обслуживания его полинационального населения. Реконструированы межнациональные отношения и взгляды национальных меньшинств на трансформацию большевиками устоявшихся форм социально-экономических отношений на селе. Определены способы организации национальными меньшинствами досуга, исследовано их религиозную жизнь.

Ключевые слова: повседневная жизнь, крестьянство, национальные меньшинства, Юг Украины, советская власть, община, семья, жилье, одежда, еда, досуг, общественные настроения, религиозная жизнь.

Підписано до друку 22.11.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 339
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.